

ROSEMARY SULLIVAN

De dochter van Stalin

Het veelbewogen leven van Svetlana Alliloejeva

Uit het Engels vertaald door
Ton Heuvelmans

DE GEUS

Deze uitgave is tot stand gekomen met een bijdrage van The Canada Council (Ottawa)

Canada Council
for the Arts

Oorspronkelijke titel *Stalin's Daughter*, verschenen bij HarperCollins Publishers,
New York

Oorspronkelijke tekst © Rosemary Sullivan, 2016

Nederlandse vertaling © Ton Heuvelmans en De Geus BV, Breda 2016

Omslagontwerp Berry van Gerwen

Omslagillustratie © Laski Diffusion/Getty Images

ISBN 978 90 445 2510 6

NUR 320

Niets uit deze uitgave mag verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden
door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van De Geus BV, Spui 10, 1012 WZ Amsterdam, Nederland.

Telefoon: 020-7607210. Internet: www.degeus.nl.

Hoofdstuk 1

Waar altijd de zon scheen

Familiefoto, gemaakt rond 1930. *Staannd van links naar rechts:* Mariko en Maria Svanidze, Stalins schoonzusters uit zijn eerste huwelijk.

Zittend in het midden, van links naar rechts: Alexandra Andrejevna Bietsjkova (Svetlana's kinderjuf), Nathalie Konstantinova (gouvernante) en Anna Redens, Svetlana's tante van moederskant. *Voorste rij van links naar rechts:* Svetlana en haar broertje Vasili met het dochttertje van Nikolaj Boecharin op zijn knie.

Staannd rechts: Sergej Alliloejev, Svetlana's grootvader van moederskant.

In de loop van haar leven haalde Svetlana vaak de foto's uit haar jeugd tevoorschijn, die ze mijmerend bekeek terwijl ze dat heerlijke maar wrede heimwee ervoer van foto's waarin de verloren tijd is vastgelegd. Haar moeder was altijd degene met de camera geweest, degene die de foto's maakte. Bij familiebijeenkomsten was iedereen altijd zo jong en levendig, zo recht-doorzee en uitgelaten, en gedroeg zich als bij een picknick. De eerste zes-enhalf jaar van haar leven, tot de dood van haar moeder in 1932, waren

volgens Svetlana de zonnige jaren. Ze had het vaak over de tijd ‘toen de zon altijd scheen, mijn kinderjaren’.¹

Wie zou er kunnen leven zonder terug te zien op zijn jeugd? We kijken altijd terug naar onze kinderjaren omdat we allemaal gevormd zijn in de mal van onze ouders en we blijven ons altijd afvragen hoe die mal ons leven heeft bepaald. Svetlana geloofde halsstarrig in haar gelukkige kindertijd, ook al kwam ze er steeds meer achter dat die gepaard ging met een onvoorstelbaar bloedvergieten. Wat was er zo bijzonder aan die kindertijd dat ze er altijd naar teruggreep en er troost in vond?

Svetlana groeide op in het Kremlin, dat bolwerk van de tsaren, een omuurde vesting op de oever van de rivier de Moskva, bijna een autonoom dorp maar dan met imposante torens, kathedralen en paleizen rondom het Kathedralenplein, dat via indrukwekkende poorten in verbinding staat met het Rode Plein en de stad erachter. Je zou denken dat die koninklijke vesting onvoorstelbaar groots was, maar toen ze er in 1926 werd geboren als het tweede kind van Josef en Nadezjda (‘Nadja’) Stalin, was de Russische Revolutie pas negen jaar oud. Het volk zou haar altijd zien als het prinsesje van het Kremlin, maar de strenge bolsjewistische discipline van haar vader legde haar een betrekkelijk bescheiden levensstijl op.

De Stalins woonden in het oude Potesjnipaleis, een gebouw van drie verdiepingen uit 1652. Het stond bekend als het Amusementspaleis en diende als theater voor komische blijspelen, totdat er in de negentiende eeuw de kantoren werden gevestigd van de Ochrana, de geheime politie van de tsaar. Het Potesjni behield zijn elegante theatrale kroonluchters en van lopers voorziene trap die de Stalins beklommen naar hun sombere appartement met hoge plafonds op de eerste verdieping.

Svetlana herinnerde zich dat appartement: ‘Er was [een kamer] voor de gouvernante en een eetkamer die zo groot was dat er een vleugel in paste ... Er was ook nog een bibliotheek, Nadja’s kamer en de piepkleine slaapkamer van Stalin.’² Er waren twee kamers voor de kinderen (zelf deelde ze een kamer met haar kinderjuf), een keuken, de kamer van de huishoudster en twee badkamers. Alle vertrekken werden verwarmd met houtkachels. Zoals ze het beschreef was het er ‘gezellig, met burgerlijk meubilair’. De gezinnen van andere bolsjewistische leiders woonden aan de overkant van

de steeg in het gebouw van de keizerlijke lijfwacht en kwamen regelmatig onaangekondigd op bezoek.

In overeenstemming met de ideologie van de partij bestond er geen privébezit. Alles behoorde aan de staat, tot en met de wijnglazen en het tafelzilver, wat uiteindelijk betekende dat alles voor het grijpen lag. In het begin hadden zelfs partijleden bonkaarten voor etenswaren, maar daar maakten ze slechts hypothetisch gebruik van. In een land waar het volk verhongerde was altijd genoeg te eten tijdens de intieme soirees waarvoor de partijbonzen bijeenkwamen in elkaars appartementen. Alle leiders kregen een van de datsja's toegewezen die verlaten waren door leden van de rijke bovenklasse die na het uitbreken van de revolutie gevlucht waren.

Svetlana werd geboren op 28 februari in een inmiddels overvol huishouden. Haar broer Vasili was vijf jaar eerder geboren. Het verhaal ging dat Nadja, met een vertoon van bolsjewistische gestrengheid en een ijzeren wil, na het eten naar het ziekenhuis was gelopen om te bevallen van haar zoon. Nadat de pijnlijke beproeving achter de rug was, belde ze naar huis om Stalin te feliciteren. Svetlana's halfbroer Jakov Djoegasjvili, kind uit Stalins eerste huwelijk, was in 1921 ook bij hen komen wonen. Jakov was negentien jaar ouder dan Svetlana en zou haar altijd verdedigen, tot aan zijn gruwelijke dood in een krijgsgevangenenkamp van de nazi's.

Het gezinsleven ademde een tsechoviaanse sfeer, met familieleden die het appartement in het Kremlin in en uit liepen. Er waren twee takken in de familiestamboom: de Alliloejevs en de Svanidzes. Nadja's eigen familie kwam voortdurend op bezoek. Bij de omvangrijke familieclan behoorden inmiddels Nadja's ouders, Olga en Sergej Alliloejev, haar broers Fjodor en Pavel, Pavels vrouw Eugenia ('Zjenja'), haar zus Anna en Anna's man Stanislav Redens. Al deze familieleden zouden tragische rollen gaan vervullen in het levensverhaal van Stalin.

De Svanidze-tak arriveerde in 1921 vanuit Georgië als schimmen uit Stalins verleden. In 1906, toen de in Georgië geboren Josef Stalin nog slechts een plaatselijke agitator was die onder de codenaam Soso de bevolking opstookte tot revolutie, trouwde hij met de zus van een schoolvriend en ondergronds collega-revolutionair, Alexander ('Aljosja') Svanidze. In die prerevolutionaire dagen, toen de overwinning van de bolsjewieken nog

onmogelijk veraf leek, dreven de drie zussen van Svanidze een haute-couturesalon in Tiflis (Tbilisi), genaamd Maison Hervieu. De wachtkamer zat altijd vol graven, generaals en hoge politiefunctionarissen. Terwijl de drie gezusters in het ene vertrek de vrouw van een generaal een jurk lieten passen, bespraken de revolutionairen ernaast hun sabotageplannen en verstoppen hun geheime documenten in de modieuze paspoppen.³

De jongste zus, de uitzonderlijk mooie Jekaterina Svanidze, die door iedereen Kato werd genoemd, werd verliefd op de geheimzinnige en geestige kameraad Soso. Inmiddels was hij hoofd van de bolsjewistische factie in Tiflis en het was niet verbazingwekkend dat de geheime politie van de tsaar vaak op bezoek kwam. Binnen enkele maanden na hun huwelijk was Kato zwanger en in maart 1907 schonk ze het leven aan Jakov. Kort daarna kreeg ze tyfus. De familie berichtte dat Kato, slechts tweeëntwintig jaar oud, op 22 november 1907 overleed in Soso's armen. Bij de begrafenis stortte Soso zich op de kist in het graf. Daarna verdween hij spoorloos en dook pas na twee maanden weer op.

Stalins eerste vrouw, Jekaterina 'Kato' Svanidze, die overleed in 1907.

Terugkijkend zou Stalin tegen zijn dochter Svetlana zeggen dat Kato 'erg lief en mooi [was]: mijn hart smolt voor haar' – blijkbaar niet genoeg, zo bleek, om de verantwoordelijkheid op zich te nemen voor hun zoontje. Hij liet de zorg voor Jakov over aan zijn schoonmoeder en de gezusters

Svanidze. Een van de weinige contacten die de familie had met Stalin was een brief uit Siberië tijdens een van zijn prerevolutionaire ballingschappen, waarin hij hun vroeg om wijn en jam op te sturen.⁴

Tijdens een bezoek in 1921 aan Georgië drong de familie Svanidze er bij Stalin op aan zijn veertienjarige zoon mee terug te nemen naar Moskou. Stalins zwager, Aljosja Svanidze, die in het begin van de revolutie Stalin zo na had gestaan, kwam ook en nam zijn zusters Mariko en Sasjiko mee. De drie voegden zich zo bij de Kremlin-elite. Aljosja was een geëuropeani-seerde Georgiër, hij had gestudeerd in Duitsland en was een soort dandy. Zijn knappe, flamboyante vrouw Maria, die uit een welvarende Joodse familie stamde en voor haar huwelijk had gezongen in de opera van Tiflis, vergezelde hem. Het zou veel veiliger voor hen zijn geweest als ze allemaal in Georgië waren gebleven.

Artiom Sergejev, de geadopteerde zoon van Nadja en Stalin, kwam soms ook op bezoek. Zijn vader was in 1921 verongelukt toen hij een testrit maakte met een hogesnelheidstrein die werd voortgedreven door een vliegtuigmotor. Hoewel Artioms moeder nog leefde, besloot Stalin de jongen te adopteren in overeenstemming met het bolsjewistische gebruik de zorg op zich te nemen van de weeskinderen van partijleden. Artiom werd de boezemvriend van Svetlana's broer Vasili.

De enige die nooit aanwezig was bij die familiebijeenkomsten was Stalins moeder Jekaterina, die als koosnaam Keke had. Nadja schreef haar schoonmoeder bemoedigende brieven: 'Alles lijkt hier in orde te zijn, we maken het goed. De kinderen groeien voorspoedig op ... Al met al hebben we ontzettend weinig vrije tijd, Josef en ik ... Maar goed, ik mag niet klagen en tot dusver sla ik me er heel aardig doorheen.'⁵ Hoewel Stalins moeder, die weduwe was, een keer in het Kremlin was geweest om Nadja op te zoeken, weigerde ze haar geliefde Georgië te verlaten. Ze woonde in het oude paleis van de onderkoning in Tiflis, waar ze verkoos een kamer op de begane grond te betrekken naast de vertrekken van de bedienden, terwijl de andere verdiepingen waren gereserveerd voor officiële bijeenkomsten.

Voor Svetlana, die haar grootmoeder van vaderskant schijnbaar maar één keer heeft ontmoet in Georgië, was Keke een vreemde en daardoor een onderdeel van haar familiemythologie. Svetlana kende de verhalen: dat

haar grootvader Vissarion 'Beso' Djoegasjvili een stratenmaker was geweest die in zijn dronken woedeaanvallen zijn zoon altijd sloeg, totdat Keke hem op straat had gezet. Keke had geld bij elkaar geschraapt om Josef naar de kerkschool in Gori te sturen en vervolgens naar het seminarie in Tiflis, zodat hij priester kon worden. Svetlana beweerde altijd dat de beruchte gewelddadigheid van de orthodoxe priesters, die hun leerlingen straffen met dagenlange eenzame opsluiting in kerkerachtige cellen, de basis vormde van de wrede inslag van haar familie.

Stalins moeder, Jekaterina 'Keke' Djoegasjvili, die weigerde haar geboortestreek Georgië te verlaten om Moskou te bezoeken.

Als volwassene zou Svetlana slechts bij uitzondering tegen vrienden over haar vader spreken, maar een van de dingen die ze zei, was dat de enige voor wie haar vader bang was, zijn moeder was.⁶ Toch was de mystificatie waarin haar vader zich hulde zo sterk dat zelfs zijn dochter zijn echte geboortedatum niet wist. Stalin was geboren op 6 december 1878, een jaar eerder dan hijzelf beweerde.⁷ In overeenstemming met zijn gewoonte om grote delen van zijn biografie te verzinnen koos Stalin 21 december 1879 als zijn officiële geboortedag, die door zijn familie altijd op die dag werd gevierd.

Dit was Svetlana's directe familie. Ze stelde dat in het hart van de familie haar moeder stond, Nadja, die overleed toen Svetlana zes en half was. Wat herinnert een kind zich op zo jonge leeftijd? Door het plotseling wegvallen van Nadja ging die een sleutelrol spelen in het doorgronden van Svetlana's emotionele leven. De foto waar Svetlana het meest aan gehecht was, was die waarop haar moeder haar als baby in de armen had: het bewijs dat haar moeder van haar hield.

Svetlana, zes jaar oud, met haar elfjarige broertje Vasili op een foto uit 1932, voordat hun moeder op 9 november zelfmoord pleegde.

Svetlana kon zich haar moeders gezicht niet herinneren, maar wel de geur van haar Chanelparfum, die Nadja gebruikte ondanks Stalins afkeuring. Ze kwam altijd naar haar kamer om haar welterusten te wensen, raakte haar aan, raakte dan haar kussen aan, waarna ze in een wolk van parfum in slaap viel. Maar ze herinnerde zich nauwelijks dat haar moeder haar kuste of haar haar streelde.⁸

Svetlana was voor haar gevoel een rustig, gehoorzaam kind. Dertig jaar later kon ze schrijven: '[Moeder] verwachtte heel wat van me', nog steeds gekweld doordat ze zo weinig tedere herinneringen had aan hoe haar moeder haar behandeld had.⁹ Maar één ding in het bijzonder herinnerde ze zich wel. Het was de herinnering aan haar moeder die met een vinger een vierkantje op haar hart tekende en zei: 'Daar moet je je geheimen begraven.'¹⁰ In de politieke wereld vol roddel en achterklap van het Kremlin verborg Nadja haar gevoelens en geheimen, iets wat haar dochter, die berucht zou worden om haar emotionele uitbarstingen, niet navolgde.

Als kind vond Svetlana haar moeder natuurlijk beeldschoon. Achteraf geloofde ze dat haar moeder haar liefde toonde door haar toewijding aan de opvoeding van haar kinderen, die ze vanaf hun jongste jaren zelf ter hand nam en die haar voor Svetlana tot de ideale, toegewijde moeder maakte.

Nadja is een ongrijpbare figuur in het Sovjetuniversum. Volgens de familie en haar dochter was ze pas zestien toen ze halsoverkop verliefd werd op de negenendertig jaar oude Stalin, die toen al Lenins trouwe bondgenoot en een ster aan het bolsjewistische firmament was. Tot grote ergernis van haar ouders ging ze er in 1918 met hem vandoor om zich bij de revolutie te voegen en zijn secretaresse te worden. Nadja was eigenzinnig, koppig, puriteins en idealistisch. Bij buitenstaanders kwam ze kil over, maar achter die façade ging een gepassioneerd en wispelturig temperament schuil.

Nadja's warmte maar ook haar frustratie blijkt uit een brief aan de tante van haar stiefzoon Jakov, Maria Svanidze, op wie ze duidelijk erg gesteld was. Maria en haar man Alexander woonden toen in Berlijn, waar hij werkzaam was bij de Sovjetbank voor Buitenlandse Handel. Nadja schreef de brief vlak voor de geboorte van Svetlana die, ondanks haar moeders am-